

FINANCES I LITERATURA: LA LECTURA DE FICCIÓ COM ELEMENT FORMATIU EN ELS ESTUDIS DE FINANCES

Maria Teresa Bosch Badia
Universitat Autònoma de
Barcelona
teya.bosch@uab.cat

Joan Montllor i Serrats
Universitat Autònoma de
Barcelona
joan.montllor@uab.cat

Anna Maria Panosa Gubau
Universitat de Girona
anna.panosa@udg.edu

Maria Antònia Tarrazón Rodon
Universitat Autònoma de
Barcelona
mariaantonia.tarrazon@uab.cat

Resum

En els estudis de finances predomina l'ús de models formals i un vocabulari precís, però limitat. Són ben conegudes les recents crítiques als valors morals implícits en la formació financera. La literatura de ficció mostra situacions socialment complexes i dilemes ètics. Millora també el domini de la llengua escrita. Part d'ella, té el món financer com a referent. Presentem aquí una proposta per associar la lectura d'obres de ficció relacionades amb el món financer a assignatures de finances. Es tracta que l'estudiant identifiqui les operacions financeres descrites, les seves conseqüències socials i els coneixements financers que haurien permès defensar-se a víctimes de l'especulació.

Objectiu

En la formació d'economia en general i de finances en particular domina l'ús de models formals i un vocabulari tècnic precís, però limitat. La sintaxi dels texts és, en general, simple, ja que cerca una comunicació el més directe possible. Les reflexions ètiques s'introdueixen des d'un enfocament generalista que escassament té l'oportunitat d'endinsar-se en una anàlisi detallada de situacions concretes. Per altra banda, són ben conegudes les recents crítiques als valors morals implícits i explícits en la formació financera. Identifiquem, per tant, en la formació financera dos punts dèbils des de l'òptic de les habilitats i actituds que promou l'Espai Europeu d'Educació Superior. Com habilitat, la necessitat d'una comunicació escrita fluïda i de vocabulari ampli. Com actitud, la sensibilitat a situacions socials que comporten sofriment humà, especialment les causades per decisions i operacions financeres. Ambdues es poden considerar connectades, ja que la riquesa de vocabulari és necessària per a poder captar i expressar els matisos que requereix la sensibilitat. Addicionalment, però no menys important, la sensibilitat es pot considerar una condició necessària per a un comportament ètic. L'objectiu d'aquesta comunicació és presentar una proposta per millorar conjuntament la riquesa del llenguatge i la sensibilitat social en la formació pròpia dels estudis d'economia i finances.

Desenvolupament

La literatura de ficció, molt concretament la novel·la, permet l'anàlisi aprofundida de situacions socialment i humana complexes, dilemes ètics, els valors morals en les persones i la seva mancança. També, el sofriment humà causat per la cobdícia. Part d'aquesta literatura, presenta situacions estretament relacionades amb el món financer. És així, en *El Comte de Montecristo* (Dumas), *The Gilded Age* (Twain), *La Febre d'Or i l'Escanyapobres* (Oller), *Tono-Bungay* (Wells), *A Tenured Professor* (Galbraith), *Bonfire of the Vanities* (Wolfe), *Moral Hazard*

(Jennings), *Extravagance* (Krist) entre moltes altres obres. Ens presenta *El Comte de Montecristo* l'afany de diner que domina el capitalisme financer de la Restauració francesa, en particular operacions especulatives en un mercat pràcticament sense normes ni supervisors. *La Febre de l'Or*, en les seves dues parts, *la pujada* i *l'estimada*, ens presenta una magistral descripció d'una bombolla financera i la crisi subseqüent inspirada en la bombolla dels ferrocarrils del segle XIX. Trobem a *Bonfire of the Vanities* la narració de la fallida d'un gestor de bons. La relació entre literatura i finances no és un tema nou, ans ha estat objecte d'un cert nombre d'articles i assaigs. El 1989, Watts i Smith publiquen un article al *Journal of Economic Education* (1989, 20, 3) sobre l'economia en la literatura i el teatre. M.W. Small en un article al *Journal of Business Ethics* (2006, 64, 195-211) on argumenta la conveniència d'incloure humanitats en els estudis d'empresa, dedica una secció a la visió dels negocis en la literatura. Un any abans a la mateixa revista, C. Michaelson publica un article sobre la relació entre la literatura i l'ètica dels negocis. En el llibre editat per N. Henry i C. Schmidtk *Victorian Investments: New Perspectives on Finance and Culture* (Indiana University Press, 2009) es presenta, entre altres assaigs, una anàlisi de les visions de Thackeray, Eliot i Gaskell sobre el món financer. N. Marsh publica el 2007 *Money, Speculation and Finance in Contemporary British Fiction* (Continuum International Publishing) on analitza diverses obres contemporànies, incloent *Goldfinger* de Ian Fleming i *Money* de Martin Amis, des d'aquest punt de vista. Podem doncs treure la conclusió de que les finances estan prou ben reflectides en obres literàries i, a la vegada, que existeixen estudis solvents sobre aquesta relació com per a emprendre sobre una base sòlida el projecte que proposem.

Sobre aquesta base, la qüestió central que ens plantejem és com apropar els estudiants de finances a la literatura de ficció relacionada amb aquest camp. Podem donar per suposat que, en el moment actual, la crisi juga a favor d'una proposta d'aquest tipus. Igualment la recolza la moda cinematogràfica de produccions sobre el món financer. Hem de donar per suposat que els estudiants han visionat pel·lícules d'aquest gènere (*Inside Job*, *Wall Street...*). Es tracta d'ajudar-los a donar el pas a interessar-se per la literatura de ficció en aquest camp i a aprendre a llegir-la amb atenció i esperit crític, tan respecte a la pròpies obres com respecte al món financer.

Com a part de l'avaluació continuada d'una assignatura de finances, es proposaria als estudiants la lectura d'una obra de ficció prèviament escollida entre una llista. La seva tasca consistiria a llegir l'obra i a escriure posteriorment un assaig on respondrien a les preguntes de la llista següent que, atès el contingut de l'obra, es puguin estimar més adients:

1. Quines operacions financeres podem identificar en l'obra?
2. Podem distingir entre operacions socialment útils i operacions purament especulatives?
3. Com es presenta el mercat financer?
4. Com es difon la informació? Hi ha transparència? Hi ha control? Es manipula la informació?
5. Es plantegen els personatges seguir un comportament ètic? En quins observem una manca de principis?
6. Quines conseqüències tenen per a les persones les operacions financeres que hem identificat? Donen lloc a empobriment d'algunes d'elles?
7. Els personatges afectats negativament per les operacions financeres, es podien haver defensat cas de tenir coneixements bàsics de finances? Podien haver acudit a assessors financers?
8. Existeix una organització oficial encarregada de la supervisió del mercat financer? Si la resposta és afirmativa, quina és la seva eficiència?

9. Què podem dir de les operacions presentades a l'obra des del punt de vista de la teoria de l'eficiència dels mercats?
10. Què podem dir de les operacions presentades a l'obra des del punt de vista dels processos de formació de bombolles i generació de crisis?
11. Observen una dissociació o una associació entre ètica i finances? Com es podrien aturar els comportaments no ètics?
12. Podem argumentar que l'ètica crea valor i l'especulació en destrueix? Quins en són els mecanismes?

Els assaigs s'escriurien en grup per tal de fomentar a la vegada el treball en equip, especialment el debat sobre els aspectes ètics. Una vegada presentats els assaigs es procediria a una presentació breu en una sessió d'intercanvi d'experiències i resultats entre els diferents grups de treball. La lectura paral·lela d'alguns articles sobre ètica i el propi contingut dels temes de programa relacionats amb l'eficiència dels mercats financers, les crisis i les bombolles, subministrarà als estudiants més elements per a l'anàlisi.

En aquest moment, el projecte es troba en una fase preliminar de desenvolupament. Alguns alumnes que han mostrat interès per aquesta qüestió han llegit algunes de les obres anteriorment assenyalades i han comentat amb el professorat els fets més remarcables que hi observen des dels punts de vista financer, social i ètic. El professorat ha observat com la crisi ha creat una important demanda entre els estudiants per a no limitar els cursos de finances a un enfocament tècnic, sinó per a ocupar-se també de les conseqüències socials i així mateix de l'ètica que ja fa uns anys està inclosa en els temaris de finances, bé directament o com a part de la Responsabilitat Social Corporativa. Aquest projecte no proposa substituir assignatures humanístiques que estiguin incloses o es puguin incloure com a part dels plans d'estudi d'economia i finances. Ans al contrari, els autors consideren que l'enfocament proposat pot crear sinèrgies de diferents ordres.

Una aplicació pràctica: FINANCES, ÈTICA I SENTIMENTS A EL MERCADER DE VENÈCIA

A continuació desenvolupem una aplicació de l'anàlisi de la relació entre finances i literatura a *El Mercader de Venècia*. Les relacions financeres que troben en aquesta obra de Shakespeare es poden analitzar des d'una perspectiva totalment contemporània. A la vegada, ens planteja una interessant qüestió sobre la relació entre ètica, finances i sentiments. Els temes financers que explícitament o implícitament trobem a *El Mercader* principalment són: Les bombolles, els tipus de risc i la diversificació, el préstec i l'endeutament, les garanties col·laterals i fins i tot les opcions reals. Les relacions entre finances i sentiments les poden situar en el camp de les finances conductistes (*behavioural finance*).

Bombolles

L'obra s'inicia amb la necessitat que té Bassanio de disposar de diners per a festejar Pòrcia. Reconeix Bassanio que ha estat vivint per sobre de les seves possibilitats (*I have disabled mine estate... 1.1.122*). Estem, per tant, d'un personatge que viu i vol viure sobre una bombolla d'endeutament; totalment modern en aquest sentit. No obstant, es redimirà a l'escollir la caixeta de plom per sobre les d'or i plata quan va a proposar-se com a futur marit de Pòrcia.

Diversificació, classes de risc i assumpció de risc

El mar és a *El Mercader* una magnífica metàfora del risc. Manifesta Antonio que té la seva fortuna repartida en diferents vaixells, és a dir, tot i que ha invertit en condicions de risc (*all my fortunes are at sea*, 1.2.176), ha diversificat les seves inversions (*My ventures are not in one bottom trusted/not to one place*, 1.1.42-43). Shylock distingeix entre el risc específic que afecta a una inversió concreta i el risc sistemàtic o de mercat (la mar en aquest cas) que afecta a totes les inversions, com si s'hagués graduat en una escola de negocis moderna. Assenyala Shylock que el risc de les inversions d'Antonio pot provenir de problemes de construcció dels vaixells, d'errors dels seus gestors-tripulants o dels pirates: *But ships are but boards, sailors but men, there be land rats, and water-rats, water thieves* (1.3.19-21). Fins aquí el risc específic, doncs. I a continuació el risc sistemàtic: *And then there is the peril of waters, winds and rocks* (1.3.22-23). Finalment, serà el risc sistemàtic, la mar, com una crisi en el sistema, qui durà Antonio a la ruïna.

Per altra banda, atrevir-se a afrontar el risc es presenta com un tret positiu. Només aquesta actitud fa digne a Bassanio de la mà de Pòrcia. La caixeta que tria, la de plom, porta com a llegenda: *who chooseth me, must give and hazard all he hath* (1.7.16). Contràriament, les llegendes de la caixetes escollides pels pretendents rebutjats prometen, respectivament, la riquesa fàcil la caixeta d'or (*Who chooseth me shall gain what many men desire*, 1.7. 5) i l'ascens sense igualment esforç la caixeta de plata (*Who chooseth me, shall get as much as he deserves*, 1.7.9).

Préstec, endeutament i garanties col·laterals

Antonio no dubta a demanar diners al seu enemic Shylock per ajudar al seu amic Bassanio, trencant així el seu costum de no endeutar-se (*Albeit I neither lend nor borrow/ by taking nor by giving of excess/ yet to supply the ripe wants of my frined, I'll break the custom*, 1.3.55-58). No entrarem en la disquisició que fa Shylock sobre l'interès directe i indirecte (1.3.71-85); però sí amb la relació amb la teoria de l'agència. Afirmar Shylock que no disposa dels tres mil ducats que li demana Antonio per la qual cosa ell els ha de demanar a la vegada a Tubal (1.3.51-52). Així, doncs, tenim una relació en la qual Tubal és el principal i Shylock l'agent. En termes contemporanis, Shylock seria el director general d'un banc i Tubal l'accionista majoritari. Aquesta relació allibera Shylock de qualsevol compromís moral amb el seu deutor car els diners que li presta no són seus. Es cuidarà Shylock d'exigir a Antonio una garantia col·lateral per a cobrir-se del risc d'impagament. No obstant, aquí el traïran els seus sentiments i exigirà com a garantia la lliura de carn d'Antonio que el portarà (a Shylock) a la ruïna.

Les lleis implacables del mercat i la rigidesa de la legislació

Un missatge molt clar que poden extreure de *El Mercader de Venècia* és la impossibilitat de sostreure'ns de l'atzar i les lleis del mercat. La mar, el risc, s'empassa les inversions d'Antonio i el porta a la ruïna. El creditor exigeix el pagament del deute i, en no ser possible, l'execució de les garanties col·laterals. Shylock, havent de respondre davant de Tubal, no podria, ni que volgués, evitar la reclamació. Antonio tampoc podia haver evitat l'enfonsament de tots els seus vaixells. Tenim per tant una situació fora del control dels agents involucrats, com, aproximadament entre la banca i els deutors que no poden fer front als seus pagaments.

Si les lleis del mercat semblen obeir a una lògica implacable, la legislació que el regula és igualment rígida, com veiem en l'escena del judici (4. 1). El propi Dux demana a Shylock pietat

per Antonio (*Tou'lt show thy mercy*, 4.1.20), però Shylock es tanca en reclamar rebre el col·lateral (la lliura de carn d'Antonio) al qual segons el contracte tot assenyalant com d'imprescindible és el compliment de la llei per la pròpia supervivència de Venècia (*If you deny it, let the danger light/upon your charter and your city's freedom*, 4.1.38-39, i també *I stand here for law*, 4.1.143). Només d'hàbil Pòrcia, disfressada com a Balthazar, podrà salvar Antonio del rigor de la llei mitjançant una brillant interpretació de la pròpia llei (*this bond doth give thee here not jot of blood*, 1.4.302). Un altre missatge, doncs, de *El Mercader*, respecte al món dels negocis: la necessitat de disposar de bones estratègies jurídiques basades en el coneixement més profund de la llei.

Opcions reals?

Filant molt prim, fins i tot podem trobar opcions reals a *El Mercader*. Les despeses que els pretendents de Pòrcia, el propi Bassanio entre ells, fan per accedir a l'elecció de les caixetes es poden interpretar com opcions de compra de la dot de Pòrcia. Escollir la caixeta adequada, permet exercir l'opció. En cas contrari, venç sense poder-se exercir i es perd la prima pagada per disposar de l'opció.

Ètica i sentiments

Considerem ara com l'ètica i els sentiments afecten les relacions financeres en *El Mercader de Venècia*. Shylock i Antonio cometen el mateix error: Anteposen els sentiments a les finances. Shylock, l'odi. Antonio, l'amor o l'amistat. Estem, doncs, al davant d'una de les pitjors maneres de gestionar, o millor dit de no gestionar, el risc. Contrasta Shylock amb *El Jueu de Malta* de Christopher Marlowe. Barabas (el jueu de Malta) ambiciona emmagatzemar infinites riqueses en una petita habitació (*enclose infinite riches in a little room*, 1.1.37). Per tant, anteposa les finances als sentiments. Shylock, ben al contrari, posa per davant el seu sentiment d'odi a l'oferta que Basanio li fa a l'escena del judici per a recompensar-lo amb el doble del deute d'Antonio. El dramatisme que la lliura de carn d'Antonio introdueix a l'escena, emmascara una circumstància que pot afectar, com així ha estat moltes vegades, a deutors que no podem complir el seu compromís i veuen com perden, per un preu molt per sota del seu valor real, un actiu que havien posat en garantia del compliment del contracte. Quin mecanisme ho permet? Una subhasta, certament.

La necessitat imprescindible de l'ètica i la crucial importància d'evitar, certament en la mesura possible, tractar amb personatges sense ètica, queda plasmada en la metàfora de l'ètica com la música de les persones que trobem en l'escena d'amor entre Lorenzo i Jessica al principi de l'acte V:

*The man that hath no music in himself,
Nor is not moved with concord of sweet sounds,
Is fit for treasons, stratagems, and spoils,
The motions of his spirit are dull as night,
And his affections dark as Erebus:
Let not such man be trusted:-mark the music. (5.1.83-88).*

Shakespeare, W. *The Merchant of Venice*, Arden Shakespeare second series. Methuen & Co. Ltd., 1955.

Conclusions i prospectiva

Concloem que és oportú i necessari reforçar l'habilitat d'expressió escrita i l'actitud de sensibilitat socials en els estudis de finances. No sostenim que els estudiants siguin poc sensibles, sinó que els estudis han d'augmentar el seu nivell de sensibilitat, enlloc de comunicar valors i transmetre actituds que el redueixin. No obstant, el contingut clàssic de les finances acadèmiques no incorpora per si mateix instruments per a resoldre de manera sistemàtica aquestes mancances. Per això, sostenim que la lectura sistemàtica d'obres de ficció relacionades amb el món financer pot contribuir valuosament a reforçar la capacitat d'expressió i la sensibilitat. L'aplicació pràctica del projecte i en debat dels resultats entres pars anirà mostrant quines correccions i ampliacions cal introduir.

Bibliografia

Henry, N & Schmitt, C. (2005) *Victorian Investments: New Perspectives on Finance and Culture*. Indiana University Press.

Marsh, N. (2007) *Money, Speculation and Finance in Contemporary British Fiction*. Continuum International Publishing.

Michaelson, C. (2005) Dealing with Swindlers and Devils: Literature and Business Ethics. *Journal of Business Ethics*, 58, 359-373

Shakespeare, W. *The Merchant of Venice*, Arden Shakespeare second series. Methuen & Co. Ltd., 1955.

Small, M.W. (2006) A case for including business ethics and the humanities in management programs. *Journal of Business Ethics*, 64: 195-211

Watts, M., & Smith, R. (1989). Economics in Literature and Drama. *Journal of Economic Education*, 20, 291-307.

Qüestions i/o consideracions per al debat

- I. Son suficients els continguts clàssics de les assignatures de finances per a desenvolupar la sensibilitat estudiants respecte a les conseqüències socials de les decisions financeres?
- II. Cal introduir dins les mateixes assignatures elements que reforcin la seva capacitat d'expressió escrita?
- III. Pot la lectura d'obres de ficció contribuir a millorar la sensibilitat i a percebre millor les conseqüències de les decisions financeres per a les persones?
- IV. És positiu que els estudiants presentin i debatin entre ells els resultats de l'anàlisi d'obres de ficció des de la perspectiva financera i social a la vegada?
- V. Presenta la proposta formulada en aquesta comunicació una avantatge comparativa respecte limitar-se a la lectura d'alguns articles sobre ètica i finances?